

СУЧАСНА МІФОТВОРЧІСТЬ ІНОЗЕМНИХ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ЕЛІТ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

*Олександр Аулін,
незалежний експерт*

У статті розглядається специфіка соціальної міфотворчості сучасних мусульманських еліт Близького й Середнього Сходу в контексті можливих наслідків для українського соціуму.

Ключові слова: соціокультурна сфера, соціальна міфотворчість, міф, міфологічні системи, еліти.

The specificity of social myth-making of modern Moslem elites of the Near and Middle East in the context of possible consequences for Ukrainian society is examined in the article.

Keywords: socio-cultural sphere, myth, social myth-making, mythological systems, elites.

Актуальність дослідження

Сучасна мусульманська спільнота (умма) має значні демографічні, культурні й економічні ресурси. Її вплив на світовій арені постійно посилюється. Одним із головних трендів розвитку умми стає активна соціальна міфотворчість мусульманських еліт задля легітимації своєї влади, яка відбувається на тлі глобалізаційних і модернізаційних процесів. Зазихання ісламських еліт на владу в поліетнічних і поліконфесійних країнах досить часто супроводжується актами насильства. Мусульмани в Україні є однією з активних у соціально-політичній сфері груп населення. У зв'язку з цим дослідження впливу соціальних міфів, створених у закордонних ісламських ідеологічних центрах, може становити значний інтерес для аналізу тенденцій соціальних процесів у мусульманському середовищі України.

Ступінь наукової дослідженості теми

Міфу й міфології приділяється значна увага дослідників ще з часів античності. На сьогодні створено настільки великий корпус наукових праць, у яких розкриваються проблеми, пов'язані з феноменологічними, онтологічними, гносеологічними й іншими важливими аспектами міфу та міфології, що вже немає реальної можливості дослідити його в повному обсязі. З числа сучасних українських дослідників ми можемо виокремити С. Кримського, Ю. Левенця, О. Полисаєва, М. Поповича, Т. Суходуб, А. Тихолаза, Ю. Шайгородського, В. Шедякова, І. Чорноморденко та багатьох інших. Також слід звернути увагу на значну кількість робіт, присвячених основним аспектам суспільного життя мусульманського світу, авторами яких є В. Бартольд, Г. Грюнебаум, Дж. Еспозіто, Р. Жангожа, Р. Ірвін, М. Кеппель, М. Кирюшко, Л. Климович, А. Ан-Наїм, М. Степанянц, Д. Сурдель, Л. Сюкіяйнен, М. Муктадар Хан, С. Хук, П. Юсупова. Водночас звертає на себе увагу той факт, що «ісламський» і «міфологічний» дискурси мають порівняно мало точок перетину. Філософи, соціологи, психологи, культурологи, політологи й лінгвісти, що зробили значний вклад у вивчення міфу, не розглядають міфотворчість як окремий соціокультурний феномен умми, а ісламознавці навпаки практично не приділяють уваги сучасній міфотворчості мусульман.

Мета статті – філософське осмислення сучасної міфотворчості іноземних мусульманських еліт як одного з важливих суспільних процесів, що відбуваються в сучасному ісламському світі й чинять значний вплив на соціокультурну сферу України.

Основна частина

Сьогодні на ситуацію в соціокультурній сфері в ісламському середовищі України неабияк впливає міфотворчість іноземних ісламських еліт. Передусім це викликано наявністю в мусульманському світі такого універсального, потужного, соціально мобілізаційного й правовстановлюючого елементу, яким є іслам. Роль останнього реалізується таким чином, що в багатьох випадках можна говорити про пріоритет релігійно-культурного рівня консолідації світової ісламської громади перед національно-державним. Тому найважливіші соціокультурні процеси, що беруть початок у головних ідеологічних центрах ісламу на Близньому і Середньому Сході, досить швидко поширюються по всій уммі.

При цьому також слід зважати на специфіку сприйняття навколишнього світу в ісламському середовищі. Значна частина сучасної мусульманської інтелектуальної еліти не визнає культурної переваги Заходу, який, на їх погляд, загрузнув у невірі, має значні демографічні, екологічні й інші проблеми [13, с. 4-6]. Багато в чому це пов'язано з історичними подіями часів розквіту халіфату, коли мусульманська цивілізація, яка динамічно розвивалася, на хвилі прозелітичної пасіонарності активно інтегрувала в себе окремі елементи інших передових культурних систем із матричною складовою у вигляді ісламу. У зв'язку з цим не відбувалося асиміляції до розвиненіших на той момент культурних комплексів. Із них виокремлювалися найцінніші для соціального розвитку елементи, які після адаптації згідно з мусульманськими канонами брали участь у синтезі арабо-ісламської цивілізації, перетворюючи її на найбільш прогресивне на той час етнокультурне утворення.

У згаданий історичний період культурна перевага ісламського світу була безперечною і конвертувалася у військово-політичні й економічні успіхи. Мусульманським ученим того часу вдалося не лише зберегти значну частину спадщини мислителів античних Греції та Риму, а й доповнити її східними (насамперед індійськими) елементами. В результаті синтезу, що відбувався на парціальній основі, була створена власна культурна система, досягнення якої активно використовувалися в подальшому європейцями й стали потужним імпульсом для перетворень епохи Відродження.

Сьогодні основу світового наукового дискурсу становлять західні підходи, що претендують на універсальність. З одного боку, секулярна раціональність Заходу суперечить мусульманським поглядам на довколишній світ, сформованим на основі релігійного комплексу ісламу. З іншого – не можна говорити про існування нездоланної прірви між мусульманськими і західними гносеологічними парадигмами. Адже в історичному контексті вони мають багато спільного. Мова йде про дещо інший кут зору мусульман на картину сучасного світу.

Після завершення процесу деколонізації в другій половині минулого століття ісламські еліти зіткнулися з проблемою побудови подальших відносин із західнохристиянською цивілізацією в контексті суперництва й водночас взаємовигідної співпраці. Шлях співпраці передбачає формування сприйняття західною цивілізацією мусульманської як рівноправного партнера й поступову трансформацію підозріло-ворожого ставлення умми до Заходу в партнерське. Очевидно, серйозні зусилля необхідні з боку обох учасників міжцивілізаційних відносин, інакше замість діалогу людство може стати свідком згубного протистояння глобального масштабу.

Для побудови стосунків із Заходом у рамках «діалогу цивілізацій» мусульманським суспільствам необхідно здійснити процес реальної (неномінальної) модернізації. Водночас проведення кардинальних перетворень на користь широких народних мас неможливе без вирішення однієї з найскладніших проблем сучасності – створення економічних, політичних і правових інститутів, які динамічно розвиваються, на основі ісламських цінностей. Складно не погодитися з висновками арабського дослідника М. Альфакі, який бачить перспективи подальшого розвитку мусульманського світу в опорі на

релігійно-культурну традицію ісламу із запозиченням нових наукових теорій і технологій таким чином, щоб вони не зруйнували соціально-політичну систему суспільства [1, с. 9].

Проте слід враховувати й діалектику сучасних міжнародних відносин, яка полягає не лише в налагодженні взаємовигідного й рівноправного діалогу між різними державами, а й у постійному (більшою чи меншою мірою латентному) суперництві між ними за вплив на світовій арені. Для мусульманських держав конкуренція із Заходом утруднена практично у всіх сферах за винятком релігійної. Саме іслам є сьогодні потужним засобом культурно-політичної ідентифікації, який за значенням і глобальністю можна порівняти із західним християнством і лібералізмом.

У таких умовах відбувається процес створення соціальних міфів представниками ісламських політичних, інтелектуальних і релігійних еліт, які активно впливають на формування зовнішньої й внутрішньої політики мусульманських держав. Своєрідність сучасної міфотворчості ісламських еліт полягає в її месіанському характері й здійсненні на основі концепції «подвійної істини», розробленої середньовічними ісламськими мислителями, але в рамках соціальної дії, в якій визначальним є раціональний компонент, характерний перш за все для ідеологічних побудов західних інтелектуалів.

Для ілюстрації вищеприписаного доцільно проаналізувати ситуацію з функціонуванням міфологічних систем Саудівської Аравії, Туреччини й Ірану, які чинять значний вплив на протікання релігійно-соціальних процесів у різних регіонах світу, на території яких проживає мусульманське населення (зокрема в Україні).

В останні десятиліття Саудівська Аравія помітно зміцнила свій статус неформального лідера арабо-ісламського світу. Цьому сприяли декілька чинників. По-перше, значні доходи від продажу нафти, поклади якої в СА є одними з найбільших у світі. Коштів, отриманих від реалізації вуглеводневої сировини, вистачає не лише для високого рівня життя місцевого населення, а й для проведення активної спонсорської політики за межами країни. По-друге, на території Саудівської Аравії розташовуються найбільш шановані у мусульманському світі святині Мекки і Медини, організація релігійного паломництва (хаджу) до яких сприяє зміцненню релігійно-ідеологічного авторитету країни в уммі, а також щорічно дає більш як 10% ВВП країни [12]. По-третє, наявність власної релігійно-державної ідеології – вахабізму, яка формально не виходить за межі релігійної системи ісламу і водночас сприяє створенню оригінального ідеологічного образу СА і, як наслідок, мобілізації прихильників у інших країнах. Посилення впливу офіційного Ер-Ряду також супроводжувалося поступовим послабленням претензій на лідерство з боку інших потенційних претендентів. Зокрема, можливості ще одного регіонального лідера – шіїтського Ірану – з самого спочатку обмежені порівняно з Саудівською Аравією, яка претендує на представництво на міжнародній арені інтересів не тільки всіх сунітів, а й умми в цілому.

Під час створення Саудівської Аравії місцева мусульманська еліта почала процес формування національної міфологічної системи, який не закінчено і дотепер. Перед нею стояло доволі складне завдання – пояснити народу необхідність створення окремої національної держави (замість концентрації зусиль на відродженні Халіфату) і водночас причини її лідерства в арабо-ісламському світі. З часом була вироблена така формула: «Саудівській Аравії була призначена видатна роль в історії, оскільки вона була обрана Аллахом як місцезнаходження Його святого місця, колиски Ісламу, починаючи з того часу, коли Його останній Пророк і Посланець Мухаммед Ібн Абдалла (Хай благословить його Аллах) був посланий Аллахом як провідник релігії. Мухаммед передавав послання Аллаха, направляв народ на шлях істинний і щодуху боровся за поширення релігії по всьому світу. Настала нова ера в історії Аравійського півострова, і все людство прозріло» [9].

Ця міфологема активно використовується елітами Саудівської Аравії й сьогодні. Так, у книзі «Королівство Саудівська Аравія: Історія цивілізація і розвиток: 60 років досягнень» (яка видана місцевим міністерством інформації й входить до літературного ядра сучасної

національної міфологічної системи) про об'єднання країни розповідається наступним чином: «Протягом тридцяти одного року переможний лідер верхи на коні здобував одну перемогу за іншою до тих пір, поки за допомогою Аллаха йому не вдалося об'єднати всі частини країни і заснувати сучасне Королівство Саудівська Аравія. Народ об'єднався навколо свого Короля, визнаючи його, підтримуючи і захищаючи» [там само]. Перед нами явно міфологічний текст, що містить гіперболізовані й метафоричні елементи, за допомогою яких створюється міфічне уявлення про можливості короля Абд аль-Азіза в справі об'єднання країни. Ми також бачимо алюзію на образ простого бедуїна, «який їздив на ослові й босим пас кіз» [10, с. 12], створений для того, щоб максимально наблизити образ іншого мусульманського лідера – М. Каддафі до пророчої традиції. Зокрема, йдеться про того, «хто їхав на верблюдові» (Мухаммед). Проекція на саудівського короля настільки потужного в мусульманському світі міфологічного образу слугує як легітимації його влади в релігійному плані, так і відіграє роль латентного імперативу, спрямованого на підпорядкування народних мас правителіві.

Саудівські міфотворці пропонують таку універсальну парадигму соціокультурного розвитку умми:

- в епоху Мухаммеда з'явилася перша арабська соціально-політична система, яка пізніше в часи праведних халіфів трансформувалася в державу, основною нормою якої стала добродесність (хоча в роботах багатьох дослідників ми бачили протилежне [2, 11, 15, 14]);

- незабаром ісламська цивілізація починає займати лідерські позиції на світовій арені, проте поступово вчення ісламу перекручувалося, що в результаті призвело до суттєвого погіршення становища мусульман і необхідності проведення реформ, «покликаних відтворити фундаментальні цінності ісламу» [9];

- «шейх Мухаммед Ібн Абд Аль-Вахаб усвідомлював відсталість мусульман і те, що вони відхилилися від ісламського віровчення. Тому він узяв на себе зобов'язання звільнити всіх мусульманських братів від нецтва і відсталості. Його місія базувалася на трьох основних принципах: повернення до ісламської релігії, чистота ісламу, ісламські духовні джерела й вчення» [Там само];

- засновники дому Саудів підтримали благі починання Аль-Вахаба і в результаті їм вдалося побудувати незалежну успішну арабську державу, що слугує прикладом для наслідування всіх мусульман.

Тут ми виявляємо цілком раціональну мету еліт Саудівської Аравії, яка полягає в досягненні лідерства в мусульманському світі. Ця мета, з одного боку, є явною для вузького кола обізнаних (що корелює з концепцією «подвійної істини» Ібн Рушда), з іншого – прихована від народних мас риторикою, побудованою на релігійних догматах. Подібна ситуація підпадає під визначення соціальної дії М. Вебера [3, с. 469], яка з самого початку зорієнтована на прогнозовану реакцію мас у контексті підпорядкування.

У ході створення саудівської держави на початку минулого століття вахабізм відіграв у цілому позитивну об'єднавчу роль. Проте в сучасних умовах активні спроби перенести ідеологію цієї течії на інший етнонаціональний ґрунт призводять у багатьох випадках до зростання міжетнічної й релігійної напруженості та зіткнень. Як приклад можна розглядати соціально-політичну ситуацію в географічно близьких до України російських Чечні й Дагестані. В даному випадку мусульмани були поставлені перед жорстким вибором: або вони як правовірні адепти ісламу вахабітського спрямування виконують настанови своїх ідеологічних і фінансових спонсорів (тобто фактично діють у їхніх інтересах), або живуть відповідно до законів немусульманської секулярної держави. У результаті відбувались бойові сутички, що призвели до численних жертв, зокрема серед місцевого населення.

На мусульманське середовище України також має чималий вплив міфотворчість турецьких еліт. На думку одного з провідних кримських експертів у сфері етнополітики В. Грігорьянца, Анкара намагається позиціонувати себе як «головний опікун і спонсор

відродження ісламу в Криму» [5]. При цьому «немає жодних сумнівів у тому, що турецький інтерес до Криму продиктований виключно меркантильними міркуваннями» [там само]. Політичні еліти Туреччини наполегливо прагнуть довести «етнічну тотожність» кримських татар і турків. При цьому відбувається латентна мобілізація «етнорелігійного націоналізму в тюрко-мусульманських регіонах пострадянського простору під прапором повернення цих народів до ісламу» [4]. Зокрема, активно експлуатується створений у 1990-х роках міф про Туреччину як добру матір-квочку [8].

На такі міфологеми спираються в своїх виступах представники турецької еліти. Наприклад, у подібній тональності міністр закордонних справ А. Давутоглу озвучив тезу про «географічну» й «історичну обумовленість» проникнення Туреччини в інші країни, яке передбачає розширення впливу Анкари на території, що раніше входили до складу Османської імперії або ж населені тюрками [6]. Очевидно, що образ матері-квочки вибудовується в рамках соціальної дії за описаним К. Юнгом архетипом «Великої Матері». Про це свідчать, у тому числі, просторові характеристики учасників подібних суб'єктно-об'єктних стосунків, метафоричність цього образу, його зрозумілість і емоційна привабливість для народних мас у різних країнах і для різних культур.

Іранська присутність на території України спостерігається головним чином у Криму й менше виражена, ніж турецька чи арабська, внаслідок культурних відмінностей між місцевими мусульманами тюркського походження – кримськими татарами й основною етнічною групою Ірану – персами. В релігійному плані також існує формальний бар'єр між кримськими татарами-сунітами й іранцями-шіїтами. Водночас представники Ірану надають спонсорську допомогу в будівництві мечетей і виданні ісламської літератури, що дозволяє їм впливати на найважливіші соціально-політичні й економічні процеси, які відбуваються в середовищі українських мусульман [7]. При цьому спостерігається явне ірано-саудівське суперництво.

Наприклад, аналіз текстів виступів нинішнього Рахбара (вищого керівника Ірану) аятоли Хаменеї, розмічених на інтернет-сайті khamenei.ir, показує, що вони містять міфологічні елементи і ґрунтуються на ідеологічній спадщині його попередника – аятоли Хомейні, яка водночас становить ядро сучасної іранської ідеології й міфології. В одному з найвідоміших творів останнього – «Заповіті» серед релігійної риторики міститься прямий заклик не йти на повіді у лідерів Саудівської Аравії: «Ми бачимо, що Король Фахад щороку витрачає велику частину народного надбання на друкування Священного Корану й фінансування пропаганди антикоранічних ідей. Як він поширює сповнене забобонів учення вахабітів, схиляє нетямущі народи на сторону наддержав і використовує Іслам і священний Коран для знищення того ж Ісламу і Корану» [16].

Висновки

Сьогодні на ситуацію в соціокультурній сфері у середовищі мусульман України значний вплив має міфотворчість еліт головних ідеологічних центрів ісламу на Близькому і Середньому Сході (Саудівської Аравії, Туреччини та Ірану). Специфіка сучасної міфотворчості мусульманських еліт у цих країнах спрямована на збереження своєї влади та поширення впливу назовні й реалізується на основі концепції «подвійної істини», розробленої середньовічними ісламськими мислителями, але в рамках соціальної дії, характерної для ідеологічних побудов західних інтелектуалів. Відносини між вищезгаданими мусульманськими елітами в контексті розповсюдження в інших країнах за допомогою міфотворчості свого релігійного й/або політичного впливу (в тому числі на території України) розгортаються в контексті суперництва. При негативному розвитку подій українські мусульмани потенційно можуть опинитися на боці одного з вищезгаданих іноземних ісламських ідеологічних центрів у його протистоянні з іншими, в результаті чого можуть виникнути труднощі у відносинах офіційного Києва з останніми.

Задля уточнення наслідків від впливу міфотворчості іноземних мусульманських еліт на соціокультурну сферу України вважається за доцільне дослідити також основні риси власної міфотворчості місцевих мусульманських еліт у рамках подальших розвідок.

1. Альфакі М. Соціокультурні процеси в сучасному арабському світі: зміна основних парадигм: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2002. – 19 с.
2. Бартольд В. Культура мусульманства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Islam/kultura_musulman.php.
3. Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма. – М.: РОССПЭН, 2006. – 656 с.
4. Григорьянц В. Геополитика Украины и «турецкий фактор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/krug/geopolitika_ukrainy_i_tureckij_faktor_2007-01-31.htm.
5. Григорьянц В. Межэтническая ситуация в Крыму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusk.ru/st.php?idar=800009>.
6. Гулевич В. Турция ставит на крымских татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chaspik.info/bodynews/6961.htm>.
7. Давидова В. Глобалізація як чинник внутрішньоконфесійних суперечностей в мусульманському співтоваристві Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-eho.info/index.php?name=News&op=article&sid=2417>.
8. Дундич А. Турецкая обработка гагаузского народа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.voskanapat.info/news/tureckaja_obrabotka_gagauzskogo_naroda/2010-09-24-785.
9. История и география Саудовской Аравии, специфика страны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portalostranah.ru/view.php?id=142&page=1>.
10. Каддафи М. Зеленая книга. – К.: Феникс, 2003. – 160 с.
11. Климович Л. И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. М.: Издательство политической литературы, 1988. – 288 с.
12. Лебедев В. Ежегодные доходы Саудовской Аравии от хаджа превышают \$30 миллиардов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-r-p.ru/page/stream-event/index-10310.html>.
13. Султанов Ш. Захід проти Ісламу. – К.: „Оріяни”, 2005. – 24 с.
14. Сурдель Д., Сурдель Ж. Цивилизация классического ислама. – Е.: У-Фактория, 2006. – 544 с.
15. Фильштинский И. М. Харун Ар-Рашид в жизни и народной фантазии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/vv/papers/history/haroon.htm>.
16. Завещание Имама Хомейни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/zav_imam.php.